KLASİK OSMANLI DÖNEMİNDE ÜRETİLMİŞ BARDAK BİÇİMLERİ VE BU BİÇİMLERİN KÖKENLERİNİN ARAŞTIRILMASI

Azize Melek ÖNDER[1]

ÖZ

Osmanlı devletinin kuruluş sürecinde İznik'te üretilmeye başlayan seramik sanatı, 15. 17. yüzyıllarda altın çağını yaşamıştır. Bu çağı Fatih Sultan Mehmet'in tahta çıkışı ve İstanbul'un alınmasıyla birlikte gelişme göstermiştir. Bu gelişme seramiklerde sadece kompozisyon anlamında değil kap formlarında da kendini göstermektedir. Bu dönemde üretilen birçok seramik hem süsleme hem de biçim açısından bakıldığında günümüzde ender bulunan ve kıymetli eserler arasında yerlerini almaktadır. Ancak bu dönemde yapılmış olan formların hangi biçimlerden oluştuğu, nasıl ortaya çıktığı ve ne amaçla yapılmış oldukları konusu çok fazla önemsenmemiştir.Çalışmanın amacı, Osmanlı Devletinin Klasik olarak hitap edilen döneminde ortaya çıkan bardak biçimlerinin hangi tip formlardan oluştuğunu belirlemek, hangi amaçlar doğrultusunda, hangi kültürlerden ya da biçimlerden etkilenerek yapılmış olabileceklerini saptamaktır. Çalışma, tarihsel süreç içinde gelişen ve Türk sanatı açısından önemli bir yere sahip olan Klasik Osmanlı seramik bardakları incelenerek form ayrışımını ve analizini yapmak ve bu seramiklerin kendi içlerinde ve Osmanlı Seramik sanatı içindeki yerini belirlemektir.

Anahtar Kelimeler: Klasik Osmanlı Sanatı, Bardak, Seramik

[1] Öğretim Görevlisi Doktor, Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi, Karaman, melektolasa(at)kmu.edu.tr

GLASS FORMS PRODUCED IN CLASSICAL OTTOMAN PERİOD AND INVESTIGATION OF ORIGINS OF THESE FORMS

ABSTRACT

The ceramic art, which started to be produced in İznik during the establishment period of the Ottoman state, lived the golden age in the 15th and 17th centuries. This period has developed with the exodus of Sultan Mehmet the Conqueror and the taking of Istanbul. This development is reflected not only in composition but also in container forms in ceramics. Many ceramics produced in this period are among rare and precious works in terms of ornamentation and form. However, the form in which these forms were formed, how they came about and what they were made for is not taken much seriously.The purpose of the study is to determine what types of forms form the cup shapes that emerged during the Classical period of the Ottoman State, to determine what purposes, what cultures or shapes might be influenced. This study aims to analyze the classical Ottoman ceramics cups that develop in the historical process and have an important place in terms of Turkish art and to analyze the form and to determine the place of these ceramics within themselves and in the art of Ottoman Ceramics.

Keywords: Classical Ottoman Art, Glass, Ceramics

GİRİŞ

Halk arasında genellikle pişmiş toprak, cam, metalden yapılmış testi biçimli su kabına "bardak" adı verilir. Günümüzde su vb. sıvı maddeleri içmek için kullanılan ve genellikle camdan yapılan kaplara da aynı kelime kullanılmaktadır. Arkeolojik yayınlarda kenarı çoğunlukla dışa doğru açılan, ağız veya gövde genişliği kap yüksekliğinden az olan, ağız çapı da genellikle 15 cm den daha geniş olmayan kaplara "bardak" adı verilmektedir (Ökse, 1999: 57).

Derleme Sözlüğü'nde bardak kelimesi, "Bardag, Bardak, Bardah" sözcükleri ile ifade edilmiştir. Tarama Sözlüğü'nde ise "Bartak, Sagrak, Sugrak" kelimeleri eş anlamlı olarak kullanılmıştır. Altın, gümüş gibi değerli metallerle, camın çok yaygın kullanılmadığı 10. yüzyıldan 18. yüzyıla kadar seramik ve sıvı kapları ise Billur, Billur Bardak, Sır Bardak, Billur Kupa gibi isimler almıştır (Şahin, 1999: 76). İngilizcede bardak kelimesi "Tankard Jug" olarak geçmektedir.

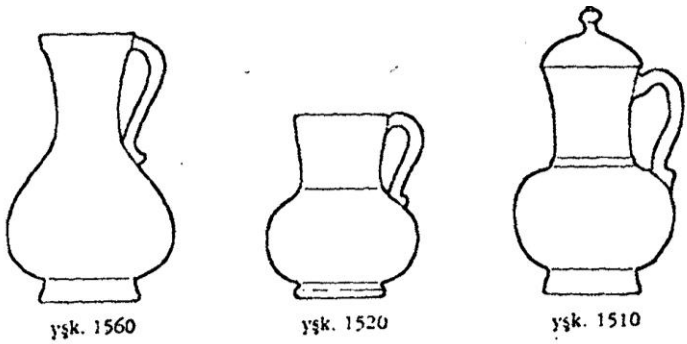

(Şahin, 1999: 39)

Osmanlı arşivlerinde bakıldığında "bardak" kelimesinin kullanıldığı görülmektedir (Şekil 1). Edirne'de 1553'te Mirliva Sinan Bey'e ait malların envanterinde üç kez "bardak" birer kez de "bardağ-ı İzünik", "İznik bardağı" ve "bardağ-ı İznik" terimleri geçmektedir (Atasoy-Raby, 1989: 25). Yine 1548 tarihli tereke defterlerinde Bölükbaşı Sinan Bin Abdullah isimli kişinin malları arasında çini tas, bardak ve çanak isimlerinin geçtiği görülmektedir (Atasoy-Raby, 1989: 27).

Bu çalışmada konu, bahsi geçen dönemde üretilen bardak çeşitlerinin biçim açısından analiz edilerek önceki ve sonraki dönem arasındaki farklılıkların gösterilmesi, bu dönemde üretilmiş olan kapların nerelerde, ne amaçla kullanılmış olduğunun belirlenmeye çalışılması ve formların köken ilişkisinin ortaya

çıkarılmasıdır. Böyle bir çalışmayı gerçekleştirebilmek için bütüncül bir Osmanlı Seramik analizinin yapılması gerekmektedir. Bugün birçok dünya müzesine dağılmış olan bu malzemelerin formlarının anlaşılması ve tipoloji çalışmalarında kullanılabilmesi için köken kaynak ilişkisi ile çalışmalar başlanılması gereklidir.

Kasik Osmanlı dönemi seramik bardak biçimlerinin tespitinin yapılabilmesi için birçok yurt içi ve yurt dışı müzeleri araştırılmıştır. Yurt içi müzelerinin neredeyse tamamı ile yazışmalar yapılmıştır. Bunun sonucunda bu döneme ait olan bardak biçimlerinin İstanbul'daki müzelerde olduğu tespit edilmiştir. Bunlar Türk İslam Eserleri Müzesi İbrahim Paşa Sarayı, Sadberk Hanım Müzesi, Ömer M. Koç koleksiyonu, Arkeoloji Müzesi dâhilindeki Eski Şark Eserleri Müzesi ve Çinili Köşktür. Bunların dışında Anadolu'daki örneklerin Bursa Türk İslam Eserleri Müzesi ve İznik Müzesindeki eserler olduğu tespit edilmiştir. Yurt dışı müzelerde ise çok sayıda ve nitelikli Osmanlı seramikleri bulunmaktadır. Yurt dışı müzelerin bir çoğunun envanter kayıtlarının online olarak ulaşılabilir olması sebebiyle bu eserlerin tamamına yakını ilgili müzelerin arşiv ve kataloglarından tespit edilmiştir.

1.Klasik Osmanlı Seramiklerinde Görülen Bardak Tipleri

Klasik Osmanlı döneminde üretildiği tespit edilen seramik bardak örnekleri kendi içerisinde form olarak gruplandırıldığında yedi ayrı alt tipten oluştuğu görülmektedir (Tablo 1). Bu tiplerin belirlenmesinde Türkiye müzelerinde bulunan Klasik Osmanlı dönemi bardak biçimleri ve yurt dışında bulunan yine bu döneme ait olduğu anlaşılan farklı yapım özelliklerine sahip bardaklar arşivlenerek tespitleri sağlanmıştır.

Tablo 1: Klasik Osmanlı Dönemi Seramik Bardaklar Tipleri (Önder, 2017: 158-167-170-263-383-284).

Klasik Osmanlı dönemi seramik bardakların gruplandırılmasında öncelikle gövde biçimlerindeki farklılıklar dikkate alınmıştır. Daha sonra diğer kısımlardaki (kulp, kapak, ağız) bariz farklılıklar göz önünde bulundurularak gruplandırılmaya gidilmiştir. Buna göre:

Tip 1: Düz ağızlı, şişkin gövdeli, tek kulplu.(Tablo 1).

Tip 2: Yukarıya doğru genişleyen düz ağızlı, şişkin gövdeli, tek kulplu (Tablo 2).

Tip 3: Yukarıya doğru genişleyen düz ağızlı, basık şişkin gövdeli, tek kulplu (Tablo 3).

Tip 4: Yukarıya doğru genişleyen düz ağızlı, armudi gövdeli, tek kulplu (Tablo 4).

Tip 5: Yukarıya doğru genişleyen düz ağızlı, uzun boyunlu, basıl şişkin gövdeli, tek kulplu, kapaklı kaplar (Önder, 2017; 153), (Tablo 5).

Tip 6: Düz ağızlı, şişkin armudi gövdeli, tek kulplu

Tip 7: Düz geniş ağızlı, armudi gövdeli, iki kulplu olarak belirlenmiştir.

Tip 1'de bulunan örnekler Klasik Osmanlı dönemi seramik bardaklarının en erken tarihli buluntuları arasında yer almaktadır (Tablo 1). Bu grubun içerisinde yer alan örneklerin boyunları ağıza doğru düz bir şekilde devam eder. Gövde şişkindir ve form simetriktir. Formun simetrisini bozan tek eklenti tek tarflı yerleştirilmiş olan kulptur. Bu grupda bulunan bardakların alt kısmlarında taban bulunmaktadır.

Tip 2'de bulunan örnek ender rastlanan formu ile tektir (Tablo 2). Bursa Türk ve İslam Eserlerinde bulunan örneğin boğazı ağıza doğru genişlemektedir. Gövdesi Tip 1 örneklerine benzer bir biçimde şişkindir. Kulpu envanter bilgilerinde geçmekte olup günümüze sağlam olarak gelmemiştir. Bu bardağın da taban kısmı mevcuttur.

Tip 3 grubu içerisinde bulunan örnekler iki adettir (Tablo 3). Tip 2 deki boğaz ve ağız biçimine benzeyen bir görünümde olan bardağın üst kısmı bulunmaktadır. Gövde şişkin elips bir formda olup üstlerden basıktır. Kulp tekdir ve gövdeye dik bir vazıyette yerleştirilmiştir. Bu bardakların da taban kısmı bulunmaktadır.

Tip 4'de bulunan bardak örneklerinin hemen hepsi Tip 2 ve Tip 3 örneklerinde olduğu gibi yukarıya doğru genişleyen düz bir ağıza sahiptir. Ancak

gövde biçimi Klasik Osmanlı döneminin ilk yarıyılında görülen bardakların (şişkin gövdeli) aksine armudi bir görünüme bürünmüştür (Tablo 4). Bu grupda bulunan çok fazla formun olması kulp çeşitliliğinin de artmasına olanak sağlamıştır. Muhtemelen kulplar kalıp usulü ile yapılmamış olmalarından dolayı farklılık göstermektedir. Bu bardakların hepsinde taban bulunmaktadır. Tip 4 grubunda bulunan birçok örneğin tabanına bakıldığında en önemli değişikliğin taban genişliklerinde olduğu görülmektedir.

Tip 5'de bulunan örnek tektir (Tablo 5) ve Tip 3 de bulunan örnekler benzerlik göstermektedir. Tip 3'den farklı olarak boyun uzunluğunun daha yüksek olması ve ekstıra kapaklı olması ile ayrılmaktadır. Boyun kısmının uzunluğu kulpun da daha uzun olmasına olanak vermiştir.

Tip 6 'da bulunan form nadir bulunan örneklerden bir tanesidir. Türkiye Müzelerinde bulunmayan bu örneğin bulunduğu yer Victorya and Albert Müzesidir. Bu grupta bulunan eserlerin gövde gelişlikleri diğer grup örneklerinden fazladır. Boyun uzunluğu diğer örneklere göre dardır. Kulp gövde ve boyunun biçimine göre şekillendirilmesi sebebiyle daha küçük ve farklıdır. Tabanın eni yine gövdenin biçimlendirilmesine göre daha geniştir.

Tip 7'de bulunan örnek bu zamana kadar ulaşılabilinen çift kulplu tek örnek olarak bilmektedir. Tareq Rajab Müzesi, Kuveyt de bulunan eserin bardak biçimi de farklılık göstermektedir. Gövdesi yayvan biçimli armudi bir görünümdedir. Ancak ağız açıklığı bu dönemde görülen bütün bardak biçimlerinden farklı olarak daha geniştir. Bununla birlikte yine bu dönemdeki eserlerden farklı olarak boyun gövde ile neredeyse bütünleşmiştir ve ayırt edilemez bir görünümdedir. Taban gövdenin biçimine göre şekillendirilmiştir.

2. Değerlendirme

Kasik Osmanlı dönemi seramik bardak biçimlerine genel olarak bakıldığı zaman her birinin ağız, boyun, gövde, kulp ve taban kısımlarından oluştuğu görülmektedir. Bu saydığımız her bir kısımın en önemli bölümü gövdeve boyundur. Gövde ve boyun Klasik Osmanlı dönemi bardaklarında farklı biçimlerde tasarlanmıştır. Eklenti olarak formu tamamlayan kulp, taban gibi parçalar bardak biçimine anlam katan detaylardır. Bu dönem bardakların olmazsa olmazsı sayılan kulp genellikle tekdir. Ancak çift kulplu nadir örnekler de mevcuttur (Tip 7). Taban bütün bardak biçimlerinde bulunmaktadır. Sadecek tabanın gövde üzerindeki genişliği ve yüksekliğinde farklılıklar görülebilmektedir.

Klasik Osmanlı dönemi seramik bardak biçimleri gövde yapısındaki gözle görülebilen değişim dikkate alınarak alt tipler oluşturulmuştur. İlk örneklerde görülen oval gövde şekli (Tip 1, Tip 2, Tip 3) yerini armudi gövde biçimlerine (Tip 4, Tip 6, Tip 7) bırakmıştır.

Osmanlı döneminde yapılmış olan seramik bardaklar içerisinde en yaygın bardak örneklerini Tip 4 grubu oluşturmaktadır (Tablo 4). Bunlar yukarıya doğru genişleyen düz ağızlı, armudi gövdeli ve tek kulplu olarak tasarlanmıştır. Bu tür bardakların 16. yüzyıldan 17. yüzyıla değin biçim açısından fazla değişmediği, ancak boyun uzunluğunun ve oranlarının çeşitlendiği görülmektedir. Tip 4 grubunda bulunan örneklerin hem yurt içi müzelerinde hem de yurt dışı müzelerinde oldukça fazla örneği bulunmaktadır (Tablo 4).

Klasik Osmanlı döneminde birkaç erken tarihli örneğin dışında bardak biçimlerinin çoğunun 16. yüzyılın ikinci yarısına ait olduğu (Atasoy-Raby, 1989: 45) üzerindeki renk ve motif özelliklerinden anlaşılmaktadır (Fotoğraf 2).

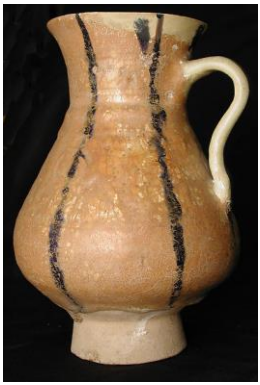

Fotoğraf 1: Bardak, 12-13. yüzyıl, Büyük Selçuklu Dönemi, Metropoliten Müzesi (Anonim, Bardak, 2015).

Fotoğraf 2: Bardak, 16. yüzyıl, Klasik Osmanlı Dönemi, Victoria&Albert Müzesi (Anonim, Bardak, 2015).

Fotoğraf 3:Bardak, 13.yüzyıl, İran, Metropolitan Müzesi, Boy: 17,8 cm (Anonim, Bardak, 2013)

Osmanlı sanatında farklı boy ve tiplerde kullanılan bardak biçimlerinin ne amaçla ve hangi kültürlerden esinlenilerek yapılmış olduğu fikirden yola çıkılarak yapılan araştırmalarda öncelikle Osmanlı Devleti'nden önce yaşamış olan Selçuklu dönemi seramikleri araştırılmıştır. Yurt içi ve yurt dışında bulunan müzelerde rastlanan Selçuklu dönemi eserleri incelendiğinde Osmanlı dönemi eserlerine benzerlik gösteren formların olduğu örneklerden anlaşılmaktadır (Fotoğraf 1-Fotoğraf 2-Fotoğraf 3). Aynı zamanda, İstanbul Türk İslam eserleri müzesinde bulunan ve Timurlu döneminde üretildiği tespit edilen madeni bir eser (Fotoğraf 4) bu dönemdeki Osmanlı seramik formlarına benzerliği atlanmaması gereken bir detaydır. Yüksekliği 13 cm, ağız çapı 8,5 cm olan bu pirinçten yapılmış bardak

formu Osmanlı sanatının Selçuklu ve Timurlu sanatlarından etkilenmiş olabileceğini göstermektedir.

Fotoğraf 4:Bardak, Timurlu dönemi, 15.yüzyıl, İstanbul Türk İslam Eserleri Müzesi, env.289. (Şahin, 2009: 198).

Klasik Osmanlı döneminde yapılan seramik bardak formlarında görülen keskin hatların madeni örneklerinden etkilenerek yapılmış olma ihtimali yüksektir. Ulaşılabilinen Klasik Osmanlı dönemi seramik bardak formları incelendiğinde bu dönem ait birçok bardağın taban kısımlarının, Osmanlı madeni eserlerdeki gibi keskin hatlardan oluştuğu görülmüştür. Bu durum Klasik dönemin başlarında yapıldığı düşünülen az sayıda seramik örneğin daha yumuşak hatlar kullanılarak biçimlendirildiğini, daha sonraları maden sanatından etkilenerek bardak formlarının birleşme noktalarının belirginleştirildiği kanısına varılmasına neden olmuştur. Örneğin 5 numaralı fotoğrafta görülen eserde, boğazdan gövde kısmına geçişte uygulanan yumuşak hatların aynı şekilde gövde ile ayak arasında uygulanan geçişle aynı değerde olmadığı görülmektedir. Gövde ile ayak arasındaki birleşme notasının daha keskin olduğu formun dış görünüşünden anlaşılmaktadır.

Fotoğraf 5: Bardak, Klasik Osmanlı Dönemi, İznik, 16.yüzyıl son çeyreği, İstanbul Arkeoloji Müzesi Çinili Köşk Bölümü

Klasik Osmanlı döneminde görülen bardak formları incelendiğinde neredeyse tamanının ağız biçimlerinin aynı şekilde yapıldıkları (inceltilmiş ağız kenarlı) görülmektedir. Bu dönemde yapılmış olan bardakların et kalınlıkları yaklaşık olarak 5-7 mm kalınlığındır. Bu kalınlık bardağın ağzında yaklaşık olarak 5 mm iken bardağın altına doğru yaklaşık 7 mm olarak ölçülmüştür.

SONUÇ

Klasik Osmanlı döneminde yapılmış seramik bardak tipleri araştırıldığında ilk dikkati çeken husus Türk sanatında en erken çağlarından itibaren sürekliliğini kaybetmeyerek devam eden bir kültür geleneğinin Osmanlılara kadar gelmiş olmasıdır. Bu geleneğin başlangıcı olarak, ulaşılan örneklerden yola çıkılarak Büyük Selçuklu sanatı olduğu tespit edilmiştir. Büyük Selçuklu sanatının birçok kültürü etkilemiş olabileceği gibi devamı olarak kabul edilen Anadolu Selçuklu sanatını da etkilemiş olması da muhtemeldir. Bu etkilemişin izleri daha sonra kendi sanat anlayışlarını oluşturmuş olan Osmanlı sanatında da görülmektedir.

Klasik Osmanlı döneminde görülen bardak biçimleri bu dönem içerisinde olumlu bir gelişim süreci içerisinde olduğu söylenebilir. Bu gelişim bardakların dış yüzeylerinin farklılıklarından anlaşılabilmektedir. Bu gelişimin ilk evrelerinde bardaklar şişkin bir gövde biçimi ile yapılırken sonraları armudi biçim dediğimiz bir görünümde üretilmiş oldukları görülmektedir. Genel olarak bu dönem bardaklarında tek kulp hâkimdir. Ancak nadir örneklerde günümüze gelebilmiştir (Tip 7). Bununla birlikte kulplarda gövdenin biçimlendirilmesine göre değişen farklılıklar görülmektedir.

Klasik Osmanlı dönemi seramik bardaklarında ağız açıklıkları genel olarak çok farklılık göstermemektedir. Bardaklarda yaklaşık olarak 7-9 cm çapında olan ağız açıklıkları bulunmaktadır. Ancak bunun ender örnekleri de yok değildir (Tip 7). Aynı zamanda taban genişlikleri ağız çaplarına benzer ölçülerde olduğu anlaşılmaktadır.

Sonuç olarak Klasik Osmanlı dönemi seramik bardakları Klasik dönemin başlangıcından sonuna kadarki dönem eserleri incelendiğinde bir gelişim süreci içerisinde olduğu tespit edilmiştir.

KAYNAKÇA

ANONİM. (2015, 12, 18). Bardak. Met museum: http://www.metmuseum.org/collection/the-collection-online/search/447286?rpp=30&pg=30&ft=iran+ceramic&pos=894 adresinden alınmıştır.

ANONİM. (2015, 12, 21). Bardak. Met museum: http://collections.vam.ac.uk/item/O85913/jug-unknown/ adresinden alınmıştır.

ANONİM. (2013, 05,24). Bardak, Met museum: http://www.metmuseum.org/collections/search-the collections/140005818 adresinden alınmıştır.

ATASOY, N.-J.Raby, (1989). İznik Seramikleri, İstanbul, TEB Yayınları.

ÖKSE, A. T. (1999). Ön Asya Arkeolojisi Seramik Terimleri, İstanbul.

ÖNDER, A. M. (2017). Türkiye Müzelerindeki Klasik Osmanlı Dönemi Kapalı Formlu Seramikler, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi.

ŞAHİN, F. K. (1999).''*Kulplu İznik Çini Bardakları*'', Antik Dekor, Sy. 55, İstanbul, Kasım–Aralık, s.76-84. http://www.antikalar.com/kulplu-iznik-cini-bardaklar/ erişim tarihi: 12.10.2015.

ŞAHİN, S. (2009). Türk ve İslam Eserleri Müzesi Emevilerden Osmanlılara 13 Asırlık İhtişam, İstanbul.

TABLO

Tablo 1: Bardak Tip 1

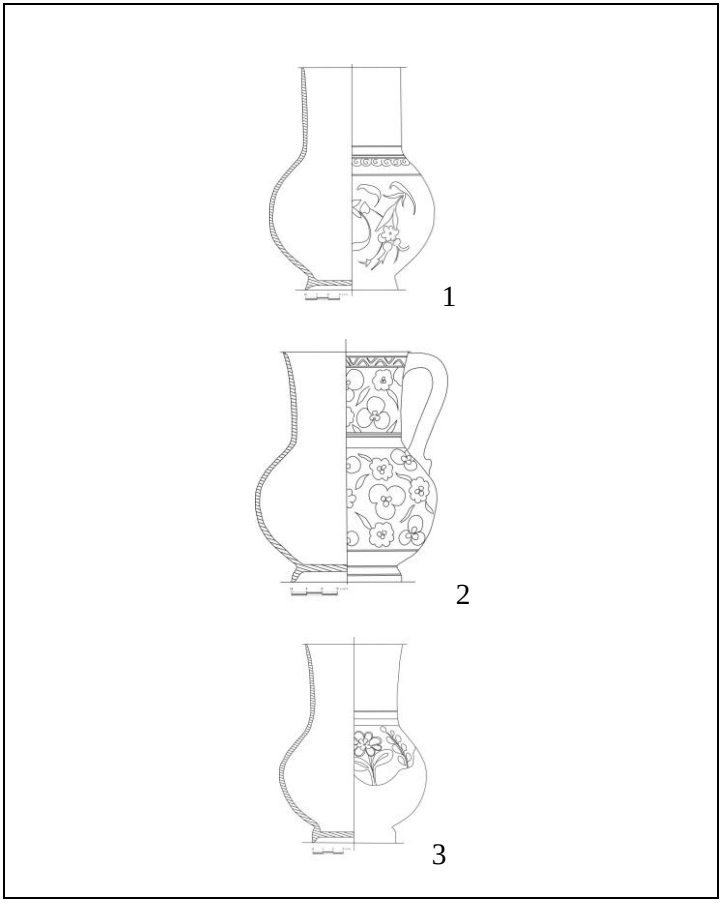

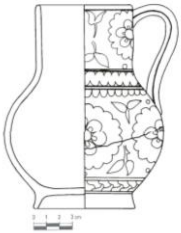

4

Tablo 2: Bardak Tip 2

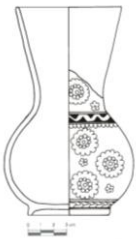

1

Tablo 3: Bardak Tip 3

1

2

Tablo 4: Bardak Tip 4

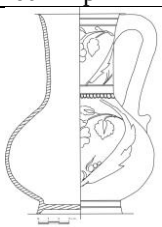 23	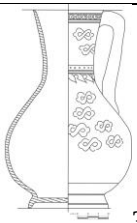 36
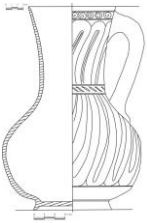 24	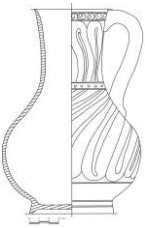 37
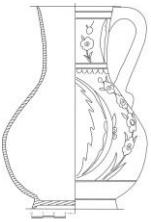 25	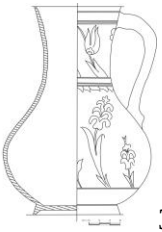 38
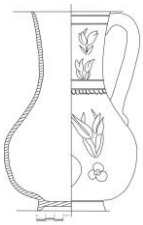 26	39

27

28

29

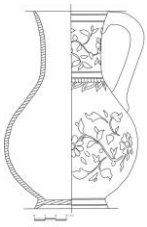
30

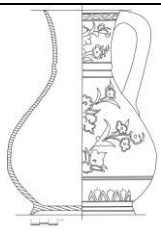
40

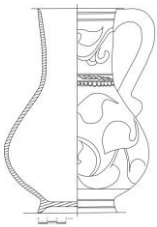
41

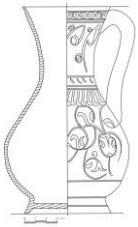
42

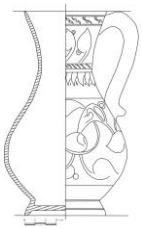
43

31

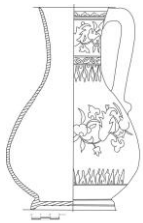
32

33

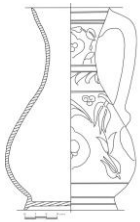
34

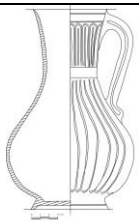
44

45

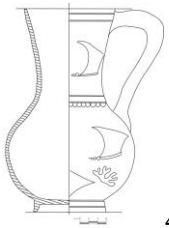
46

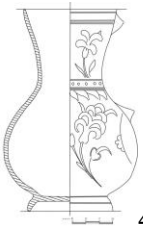
47

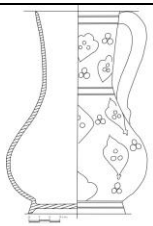 35	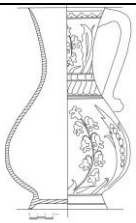 48

Tablo 5: Bardak Tip 5

49